

PRIKAZI I OSVRTI

O RAĐANJU NOVOG DRUŠTVA I CIVILIZACIJE U DJELU PROF. DESANKE KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, GRADSKA NASELJA SREDNJOVJEKOVNE BOSANSKE DRŽAVE, IP »Veselin Masleša«, Sarajevo 1978. (str. 421)

Kroz ovu monografsku studiju jedno prohujalo vrijeme mnogo bolje shvaćamo. Radeći dugo godina u Dubrovačkom arhivu, gdje su pohranjena najbolja svjedočanstva bosanske srednjovjekovne historije, prof. Desanka Kovačević-Kojić je došla do veoma značajnog otkrića. Prikupljena građa je ukazala na postojanje gradskih naselja, koja su se i privredno i društveno razlikovala od sela i krajevsko-feudalnih gradova-tvrđava. Tako je ova tematika, prvi put cjelovito obrađena, korigovala mišljenja o srednjovjekovnoj Bosni kao neurbanoj zemlji.¹⁾ Uzroci shvaćanjima da je Bosna bila zemlja bez gradova i gradskog života potiču iz domaćih izvora (povelje bosanskih vladara i feudalaca) koji ih se gotovo ne dotiču, a isto tako su i posljedica rada vremena na brisanju svih tragova neutvrđenih naselja. Autor je najvećim dijelom zahvatio vrijeme razvijenog feudalizma, a to znači od druge polovine XIV vijeka pa do pada Bosne pod Turke. Posvećenost ovom vremenskom razdoblju je razumljiva, s obzirom na veći obim izvorne građe. Mnogo manje ima podataka za razdoblje do XII stoljeća. Tu se vrtimo u krugu šturih podataka cara-pisca Konstantina Porfirogenita i očekivanja da će arheo-

¹⁾ Prije ovog rada bilo je istoričara kao K. Jireček i naročito M. Dinić, koji su ozbiljno, ali ne do kraja sintetički, obrađivali problematiku pojedinih gradskih naselja.

logija, kao i u ostaloj Evropi, svojim rezultatima nadoknaditi pomanjkanje pisane građe ranog srednjeg vijeka.

Od vremena Kulina bana pa do Stjepana II autor smatra da se »... na osnovu izvorne građe ne može ustanoviti da je u Bosni tokom XIII i početkom XIV vijeka, došlo do diferenciranja pojedinih naselja, koja bi se po strukturi privrede bar donekle izdvojila iz agrarne sredine. Ovo tim prije što se ni arheološkim putem nije do sada identifikovalo bilo kakvo naselje ili fortifikacija koji bi pripadali tom vremenu.« (str. 25) Trgovina, koja se u to vrijeme počela razvijati, morala je imati mjesto svoga obavljanja. U vezi s tim se kaže: »Možda su to samo povremeni sajmovi, koji su odgovarali stepenu razvoja bosanske privrede onog vremena. U stvari, vjerovatnije je da su u to doba trгови mjesto gdje se kupovalo i prodavalo, a ne određena kategorija naselja. Uloga ovih eventualnih tržišta bila je u svakom slučaju neznatna, čim o njima nije ostalo nikakvog traga u sačuvanim, prvenstveno dubrovačkim izvorima.« (str. 25—27).

Mnogo više podataka ostalo je iz doba razvijenog feudalizma, kada je Bosna imala intezivne trgovinske veze sa svojim susjedima, u prvom redu sa našim primorskim gradovima. Slika urbanizacije, rada i života u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne, dobiva se prvenstveno na osnovu podataka Dubrovačkog arhiva, zatim arhiva u Zadru, Splitu i Trogiru, kao i turskih izvora nastalih nešto prije ili nakon pada bosanske države. Domaći izvori gradska naselja i ne pominju.

Dakle, u srednjovjekovnoj Bosni je postojao snažan proces urbanizacije, započet u prvoj polovini XIV vijeka, da bi vrhunac dostigao u XV vijeku. To je tip grada (naselja rudara i trgovaca u rudarskim oblastima, trгови na prometnim terenima, planski izrađena naselja i podgrađa feudalnih tvrđenja) čiji je razvoj započeo relativno kasno u odnosu na gradove evropskih i nekih naših zemalja, ali je činjenica da je on napredovao veoma brzo. U bosanskoj državi je u prvoj polovini XV vijeka bilo oko sedamdeset trgova čija je veličina odgovarala onovremenim balkanskim i evropskim gradovima. Njihov razvoj su podsticali na prvom mjestu rudarstvo, trgovina (izvozna i uvozna), kao i zanatstvo. Bosanci su brzo učili. U rudarstvu su vremenom zamijenili njemačke rudare Sase, od Dubrovčana su se naučili savremenim oblicima i instrumentima trgovine (mjenice, trgovačka društva, prokure), kao i savršenijoj zanatskoj tehnici. Izvori bilježe trideset i četiri vrste raznih zanata kojima se bave bosanske i dubrovačke zanatlije.

U okviru feudalizma rađa se jedno novo, kapitalističko društvo. Građanin (rudar, trgovac i zanatlija) utirao je sebi visoko mjesto u strukturi poznog feudalnog društva. U gradovima se stvorila socijalna elita iz redova stranaca Sasa i Dubrovčana, te domaćih ljudi obogaćenih kroz trgovinu, rudarstvo i zanatstvo. Gradska naselja su zadobila, počev od saskih prava, neke elemente samouprave.

Bosanski grad je, kao i onovremeni evropski gradovi, u centru imao trg kao središte poslovnog i javnog života, okružen radnjama i kućama trgovaca i zanatlija. I crkva je bila smještena u središtu naselja. Postojala su i svratišta za putnike, gostionice, carinarnice i leprozoriji

kao skloništa za gubavce pri franjevačkim samostanima. Stambene zgrade su bile većinom od drveta, a crkve od kamena.

Materijalni život je bio izraženiji nego duhovni. Želja za luksuzom se počela ogledati u boljem načinu odijevanja, upotrebi od srebra izrađenog posuđa, nakita itd. Što se duhovnog života tiče, počela se širiti pismenost i veći nivo zabave sa glumcima i ostalim artistima.

Kako se Bosna kroz teritorijalno širenje i privredni razvitak povezala sa vanjskim svijetom, tako su i njena materijalna i duhovna kultura bile prožete raznim uticajima sa Istoka i mnogo više sa Zapada. Normalno, postojala je i bosanska osobitost. Gotički uticaj se ogledao kroz način odijevanja, prstenje, skulpturu i katoličku crkvenu arhitekturu, a istočni, pravoslavni, u gradnji crkava raške i moravske škole, te turski, i prije pada Bosne, u raznim vrstama oružja, tkanina i odjeće. Bosanska specifičnost se ogleda u izradi pojedinih dijelova odjeće, srebrnih predmeta i nekih oružja. Iako je i duhovna kultura, kao i materijalna, bila pod uplivom raznih međuuticaja, ipak je ta sfera teže uočljiva.

Na kraju, šta kazati o ovoj monografiji? Prije svega, to je djelo koje je prvi put na sintetički način obradilo gradska naselja i predstavilo srednjovjekovnu Bosnu kao urbanu zemlju. Tako smo dobili uvid u razvoj jednog drugog društva, malo poznatog na našem tlu. Autor kaže: »Za sto godina svoga razvoja i uspona, bosanska gradska naselja poprimila su mnoga obilježja evropskih gradova onoga vremena, ali su istovremeno izgradila svoju sopstvenu fizionomiju. U njima se javljaju novi oblici života i rada, vjesnici jednog novog doba i jedne nove kulture, u mnogo čemu različite od feudalne«. (str. 352) Kako je autor prevažodno izuzetan znalac finansijsko-ekonomskih, javnopravnih i privatnopravnih knjiga raznih serija Dubrovačkog arhiva, to je mogao na dobroj osnovi opisati i više sfere čovjekova života.

Interdisciplinarnost je u izradi studije uveliko zastupljena, naročito u sferi istorije i arheologije, te će se ovom monografijom moći koristiti i arheolozi, istoričari umjetnosti, ekonomije, prava itd., pri obradi svojih specijalističkih problema.

Inače, knjiga je podijeljena na četiri osnovna dijela: I Pojava i razvoj gradskih naselja (15—142); II Privreda gradskih naselja (143—222); III Društvene i upravne strukture (223—257) i IV Gradska sredina (259—343).

Mr Boris Nilević

HILANDAR, Jugoslovenska revija, Beograd 1978. (str. 224)

Ovo je knjiga o bezimenim ljudima, koji su u samoći, udaljeni od strasti svake vrste stvarali djela dostojna divljenja. Kripta manastira je »...trošna, crvotočna i memljiva zgradica gde su po isto tako crvotočnim policama poredane lobanje bratije hilendarske. Na čelo svake lobanje urezano je (ili u novije vreme ispisano mastiljavom olovkom)